

НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ «ЧЕРНІГІВСЬКА ПОЛІТЕХНІКА»

ННІ Менеджменту, харчових технологій та торгівлі Кафедра публічного управління та менеджменту організацій

Назва курсу	Електронна демократія в системі публічного управління та адміністрування (ВК10)
Мова викладання	<i>Українська</i>
Курс та семестр вивчення	для здобувачів третього рівня вищої освіти (доктор філософії) галузі знань 28 – Публічне управління та адміністрування, спеціальність: 281 – Публічне управління та адміністрування 2 курс, 3 семестр
Викладач	Олійченко Ігор Михайлович, д.держ.упр., професор
Профайл викладача	https://scholar.google.com.ua/citations?user=aYzvNjYAAAAJ&hl=uk
Контакти викладача	Чернігів, вул. Шевченка, 95, корп.4, каб. 15. Телефон: (0462) 665-169; oimdigor@gmail.com

1. Анотація

Актуальність вивчення проблематики електронної демократії (е-демократії) обумовлена, насамперед, внутрішніми потребами та зовнішніми викликами. По-перше, стрімкий розвиток сучасних інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ), їх широке запровадження не тільки в економіці, а й у суспільно-політичному житті, різко змінюють як структуру, так і сутність публічних комунікацій. У політичній практиці зазначена епоха отримала назву «інформаційної», а суспільство – «інформаційного». По-друге, достатньо широко елементи е-демократії запроваджуються не тільки у розвинених країнах – ця сфера визначена пріоритетною авторитетними міжнародними організаціями. Так, проект Кодексу етики ЮНЕСКО (2011 р.) для інформаційного суспільства формулює один з етичних принципів: «Держави-члени повинні підтримувати використання Інтернету та інших ІКТ для підвищення ефективності демократії та демократичних інститутів, надаючи громадянськості можливості для корисних публічних дискусій та участі в демократичному процесі та сприяючи забезпеченню прозорості, підзвітності, сприйнятливості, ангажованості, інклюзивності, доступності, участі, взаємодоповнюваності та соціальної згуртованості».

Дисципліна має міждисциплінарний характер і передбачає поєднання напрацювань наступних тем – концептуальні засади електронного урядування та електронної демократії, інструменти електронного урядування та електронної демократії у запобіганні корупції в органах публічної влади, доступ до публічної інформації.

Змістовний модуль 1. Теоретичні та методологічні основи електронної демократії

Тема 1.1. Е-демократія як механізм політичної взаємодії. Проблеми демократії та залучення громадян до вироблення політики засобами інформаційно-комунікаційних технологій. Ключове значення для громадського онлайн простору придатних інструментів для консультацій і прийняття рішень. Забезпечення багатовекторних інтерактивних потоків комунікації, покликаних поєднувати громадян, обраних ними депутатів усіх рівнів та виконавчу гілку влади.

Тема 1.2. Методика електронного залучення. ІКТ як дієвий інструмент залучення громадян до прийняття рішень органами державної влади всіх рівнів і органами місцевого самоврядування. Чинники, що впливають на залучення громадян до вироблення політики: вибір часових рамок, цільове спрямування, інтегрування елементи участі громадян в управлінні державою із використанням ІКТ: розміщення інформації про діяльність влади на сайтах органів влади (е-інформування); інтерактивне обговорення громадянами на сайтах органів влади проблем розвитку суспільства (е-консультації); реагування влади на е-петиції громадян (е-прийняття рішень). Інструменти електронного залучення.

Тема 1.3. Електронна демократія: сутність, мета, основні завдання, категорійно-понятійний апарат. Демократія як форма організації суспільства, його державно-політичного устрою, що ґрунтується на визнанні народу джерелом влади, послідовному здійсненню принципу рівності і свободи людей, їх реальної участі в управлінні справами держави і суспільства. Взаємодія двох сучасних концепцій е-уряду та е-демократії. Моделі застосування ІКТ у процесах сучасного суспільно-економічного розвитку (зокрема – розбудови інформаційного суспільства): «демократична» (е-демократія) та «адміністративна» (е-урядування). Ключові характеристики е-демократії. Основні переваги е-демократії як форми реалізації демократичних процедур. Фактори та обставини, що обмежують реалізацію позитивного потенціалу е-демократії.

Тема 1.4. Цілі та сектори е-демократії. Цілі е-демократії, аналогічні цілям ефективного управління: прозорість, підзвітність, відповідальність, включення, проведення дискусій, інклюзивність, доступність, участь, субсидіарність, довіра до демократії, демократичних інститутів та демократичних процесів, соціальне згуртування. Роль Е-демократії у посиленні європейської, міжнародної та глобальної сутності політики та полегшенні транскордонного співробітництва. Сектори електронної демократії: електронний парламент, електронне законодавство, електронне правосуддя, а також інструменти, зокрема: електронне посередництво, електронну ініціативу, електронні вибори, електронний референдум, електронне голосування, електронні консультації, електронні звернення, електронну агітацію, електронний підрахунок голосів та електронні опитування. Електронна демократія с точки зору використання переваг електронної участі, електронної дискусії та електронних форумів.

Змістовний модуль 2. Поняття та зміст політики е-демократії

Тема 2.1. Поняття політики е-демократії в Україні. Поняття «е-демократії» у вітчизняному законодавстві. Створення інтегрованої системи «Електронний уряд» та інші заходи зорієнтовані на постачання е-послуг. Основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні. Порядок оприлюднення в Інтернеті відкритих урядових даних.

Порядок роботи з електронними зверненнями громадян.

Тема 2.2. Зміст політики е-демократії у Рекомендаціях Ради Європи. Rec(2004)15 Рекомендації Комітету міністрів країн-членів Ради Європи щодо е-урядування. Е-демократія та постачання е-публічних послуг. Опублікування інформації електронними засобами як вид діяльності. Принципи е-демократії в Рекомендаціях Ради Європи щодо електронної демократії (Recommendation CM/Rec(2009)1. Напрямки е-демократії в Рекомендаціях Ради Європи: (1) е-парламент, (2) е-законотворення, (3) е-голосування, (4) е-правосуддя, (5) е-медіація (досудове вирішення спорів), (6) е-навколишнє середовище (екологія), (7) е-вибори, (8) е-референдум, (9) е-ініціативи, (10) е-голосування, (11) е-консультації, (12) е-петиції, (13) е-політичні компанії, (14) е-опитування. Принципи впровадження е-демократії.

Тема 2.3. Проблеми політики е-демократії з позицій бенефіціарів та стейкхолдерів. Соціальні, економічні та технічні перешкоди щодо запровадження «е-демократії»: 1) відсутністю у великої кількості громадян доступу до Інтернет з причин браку фінансових ресурсів та електронної безграмотності; 2) відсутністю інформації та знань про суть та можливості «е-демократії» у багатьох користувачів Інтернет. Відсутність попиту серед користувачів на взаємодію із державними органами он-лайн; 3) брак використанням урядом взаємодії на основі соціальних мереж, яким віддають перевагу більшість користувачів Інтернет;

4) Обмежені можливості щодо участі у е-демократії мають особи похилого віку, сільські мешканці, та громадяни із низьким рівнем освіти. Інформаційна нерівність.

Тема 2.4. Проблеми впровадження політики е-демократії , ефективність інструментів політики. Відсутність чіткого бачення концепції е-демократії, цілей, завдань, перспектив, а також відсутність відповідних стратегічних рішень, які могли б забезпечити програм у-демократії як проблеми політичної невизначеності та дезорієнтації е-демократії. Проблема інституційної невизначеності е-демократії. Виконання урядових програм у сфері е-демократії. Оцінка готовності органів державної влади до е-урядування. Альтернативи вирішення проблем.

Змістовний модуль 3. Досвід, стратегії та інструменти реалізації електронної демократії

Тема 3.1. Досвід використання інструментів е-демократії в країнах ЄС. Обмін хорошими практиками для розвитку активної громадянської позиції в ЄС: електронні консультації (веб-сервіси для отримання зворотного зв'язку з громадянами з питань політики та державна підтримка участі громадян у плануванні політики), електронні дискусії (форуми громадян та представників державних органів) та веб-трансляції парламентських дебатів, засідань колегіальних органів. Крайні практики за інтегрованими даними проекту ЕРАСЕ (Exchanging good practices for the promotion of an active citizenship in the EU).

Тема 3.2. Електронний парламент: поняття, сутність і мотиви впровадження. Парламент в інформаційну епоху. Ознаки демократичного парламенту: представницький, прозорий, доступний, підзвітний, ефективний. Управління і організація розбудови електронного парламенту. Глобалізація законотворчої діяльності. Інформаційна інфраструктура та послуги електронного парламенту. Формування стратегічного плану впровадження е-парламенту. Веб-сторінки у парламентській діяльності. Створення парламентських баз даних. Основні бази даних Верховної Ради України. Основні принципи Організації економічної співпраці та розвитку щодо активізації участі громадян у політиці.

Тема 3.3. Електронне правосуддя. Покращення якості юридичних послуг, прискорення судових процедур, покращення загальної якості послуг і підвищення прозорості правосуддя. Нові ресурси е-правосуддя для громадян і організацій, у тому числі нові можливості отримання інформації щодо здійснення правосуддя та юридичних процедурах на сайтах, полегшення відкриття юридичних справ (е-заяви), спостереження за ходом судових розслідувань шляхом доступу до актуальної інформації в Інтернеті, оплати судових витрат в онлайн-режимі (інтернет-банкінг). Правові інструменти е-правосуддя. Напрямки реалізація е-правосуддя: освітній та просвітницький; професійне забезпечення діяльності; доступ і зручність судової системи для всіх громадян і організацій; забезпечення прозорості судової діяльності; забезпечення підзвітності судової діяльності. Стратегія реформування судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів.

Тема 3.4. Інструменти електронної демократії в Україні: стан та тенденції розвитку. Правова основа розвитку е-демократії. Інструменти е-демократії (Керівництво № 1 до Рекомендацій Ради Європи «Загальні інструменти та принципи для електронної демократії»): е-політичні компанії; е-управління стосунками із громадянами (E-CiRM); е-скарги; е-консультації; е-консульство/посольство; веб-трансляції та е-демократія; е-дискусії; е-ініціативи; е-журналістика; ігри та е-демократія; е-правосуддя;

е-законотворення; е-омбудсмен; е-партія; е-петиція; е-політик; е-парламент; е-просторове планування; е-голосування; взаємодія з громадянами на локальному рівні (G2C/C2G); інструменти інформаційного менеджменту; е-участь у бюджетному процесі; е-менеджмент внутрішньопартійного життя; єдиний урядовий портал; е-демократія соціальних мереж; навігатор виборів. Єдиний портал державних послуг «Дія».

2. **Мета та цілі курсу.** Мета викладання навчальної дисципліни “Електронна демократія в системі публічного управління та адміністрування”: сформувати у аспірантів цілісне знання й розуміння міжнародно-правових стандартів, спрямованими на розбудову

системи е-демократії та забезпечення одного з основних прав людини – доступу до інформації та комунікацій, подолання факторів, які призводять до «цифрової нерівності».

Під час вивчення дисципліни здобувач вищої освіти (ЗВО) має набути або розширити наступні загальні (ЗК) та спеціальні (СК) компетентності, передбачені освітньо-науковою програмою:

ІК. Здатність ідентифікувати та прогнозувати комплексні проблеми у сфері публічного управління та адміністрування, у тому числі дослідницько-інноваційної діяльності, на наддержавному, національному, регіональному та місцевому рівнях, пропонувати новітні підходи до їх вирішення в умовах сучасних викликів, ризиків та загроз, що передбачає глибоке переосмислення наявних та створення нових концептуальних знань та/або професійної практики публічного управління та адміністрування.

ЗК 5. Здатність налагоджувати діалогову взаємодію з широкою науковою спільнотою, співробітництво, ефективну комунікацію влади та громадськості, працювати у міжнародному контексті.

СК 2. Здатність аналізувати та здійснювати наукову експертизу нормативно-правових актів, аналітичних довідок, пропозицій, доповідей.

СК 8. Здатність досліджувати та адаптувати кращі технології електронної демократії для політичних та суспільних комунікацій в системі публічного управління та адміністрування.

СК 9. Здатність застосовувати, розробляти й удосконалювати сучасні технології, в тому числі адміністративно-управлінські, інформаційно-комунікаційні в управлінській, адміністративній, науковій та освітній (педагогічній) діяльності.

3. Результати навчання

Під час вивчення дисципліни ЗВО має досягти або вдосконалити наступні програмні результати навчання (ПРН), передбачені освітньо-науковою програмою:

ПРН 1. Знати наукові концепції (теорії), термінологію, історію розвитку та сучасний стан наукових знань, ідентифікувати теоретичні й практичні проблеми з публічного управління та адміністрування і на межі предметних галузей, уміти критично мислити, мати дослідницькі навички, достатні для проведення фундаментальних і прикладних досліджень на рівні світових досягнень з відповідного напрямку.

ПРН 3. Знати та уміти застосовувати методи наукового пізнання, закони, закономірності та принципи публічного управління з урахуванням міждисциплінарних зв'язків, для проведення наукових досліджень та розв'язання актуальних проблем у сфері публічного управління та адміністрування.

ПРН 7. Уміти розробляти нові підходи та адаптувати кращі практики електронної демократії для вирішення сучасних питань публічної комунікації, інформаційної безпеки в системі публічного управління та адміністрування.

ПРН 10. Уміти адаптувати й застосовувати сучасні моделі/підходи до управління та адміністрування, міжнародний досвід для модернізації та ефектизації діяльності відповідних структур на різних рівнях публічного управління та адміністрування.

ПРН12. Уміти визначати кращі практики організації функціонування системи публічного управління, сучасних методів організації роботи органів державної влади та органів місцевого самоврядування, методів оцінювання ризиків та загроз в діяльності системи публічного управління.

4. Обсяг курсу

Загальна кількість кредитів – 5 (загальна кількість годин - 150); кількість годин самостійної роботи – 100.

Вид заняття	Загальна кількість годин
Лекції	24
Практичні заняття	26
Самостійна робота	110

Форма проведення занять – лекційні, практичні, самостійна робота – з використанням системи дистанційного навчання Moodle, літератури, відеоматеріалів.

5. Перереквізити

Передумовою вивчення дисципліни є освітні компоненти циклу загальної підготовки – Іноземна мова для наукового спілкування, Філософія науки і культури, Методологія, організація та технологія наукових досліджень, а також дисципліна циклу професійної підготовки Інституціональні засади публічного управління та адміністрування.

6. Система оцінювання та вимоги

Поточний контроль – до 60 балів, в тому числі: практичні заняття – до 50 балів, підсумковий модульний контроль – до 10 балів.

Семестровий контроль у вигляді заліку проводиться під час сесії у вигляді тестування (максимум 40 балів). Оцінка за результатами вивчення дисципліни формується шляхом додавання підсумкових результатів поточного контролю до оцінки за залік.

Загальна система оцінювання курсу	<i>Активна участь в роботі впродовж семестру (виконання тематичних завдань, виконання індивідуальних практичних завдань) /залік - 60/40</i>
Семінарські заняття	<i>Підготовка усних відповідей з лекційного матеріалу, відповідь на питання самостійного опрацювання, виконання практичних завдань</i>
Умови допуску до підсумкового контролю	<i>Наявність конспекту лекцій, активність протягом навчального семестру, мінімальна кількість балів 21.</i>

Поточний контроль

Модуль за тематичним планом дисципліни та форма контролю	Кількість балів за видами робіт	
	Усні відповіді, підготовленість до практичних занять	Повнота та своєчасність виконання завдань
Змістовний модуль 1. Теоретичні та методологічні основи електронної демократії	0...5	0...10
Змістовний модуль 2. Поняття та зміст політики е-демократії	0...5	0...15
Змістовний модуль 3. Досвід, стратегії та інструменти реалізації електронної демократії	0...5	0...10
Підсумкова поточна оцінка за семестр	15	35

Підсумковий модульний контроль

Модуль за тематичним планом дисципліни та форма контролю	Кількість балів
Змістовний модуль 1. Теоретичні та методологічні основи електронної демократії (Тестові завдання)	0...3
Змістовний модуль 2. Поняття та зміст політики е-демократії (Тестові завдання)	0...4
Змістовний модуль 3. Досвід, стратегії та інструменти реалізації електронної демократії (Тестові завдання)	0...3

Підсумкова семестрова оцінка

Види робіт	Кількість балів
Поточний контроль	0...50
Підсумковий модульний контроль	0...10
Залік	0...40
Разом	0...100

Шкала оцінювання: національна та ECTS

Сума балів за всі види навчальної діяльності	Оцінка ECTS	Оцінка за національною шкалою	
		для екзамену, курсової роботи	для заліку
90 – 100	A	відмінно	зараховано
82-89	B	добре	
75-81	C		
66-74	D	задовільно	
60-65	E		
0-59	FX	незадовільно з можливістю повторного складання	не зараховано з можливістю повторного складання

7. Політики курсу

Обов'язкова активна участь в обговоренні проблемних питань, участь у всіх видах контролю.

У випадку, якщо здобувач протягом семестру не виконав у повному обсязі передбачених робочою програмою всіх видів навчальної роботи, має невідпрацьовані практичні роботи або не набрав мінімально необхідну кількість балів, він не допускається до складання заліку під час семестрового контролю, але має право ліквідувати академічну заборгованість у порядку, передбаченому «Положенням про поточне та підсумкове оцінювання знань здобувачів НУ «Чернігівська політехніка»». Повторне складання заліку з метою підвищення позитивної оцінки не дозволяється. У випадку повторного складання заліку всі набрані протягом семестру бали анулюються, а повторний залік складається з двома теоретичними та одним практичним питаннями.

До загальної політики курсу відноситься дотримання принципів відвідування занять очно у відповідності до затвердженого розкладу, крім випадків карантину (коли заняття проводяться дистанційно через Інтернет), а також вільного відвідування лекційних занять для осіб, які отримали на це дозвіл. Запорукою успішного вивчення дисципліни є активність та залучення під час проведення практичних та лекційних занять – відповіді на запитання викладача (як один з елементів поточного контролю), задавання питань для уточнення незрозумілих моментів, вирішення практичних завдань. Консультації відбуваються в аудиторіях університету у відповідності до затвердженого розкладу або ж особистих чи групових консультацій (через вбудований форум) на сторінці курсу в системі дистанційного навчання НУ «Чернігівська політехніка».

Політика академічної доброчесності

Академічна доброчесність повинна бути забезпечена під час проходження даного курсу (принципи описані у Кодексі академічної доброчесності Національного університету «Чернігівська політехніка» за посиланням: <https://www.stu.cn.ua/staticpages/akadem-dobrochesnist/>). Списування під час проміжного та підсумкового контролів, виконання практичних завдань на замовлення, підказки вважаються проявами академічної недоброчесності. Від усіх слухачів курсу очікується дотримання академічної доброчесності у зазначених вище моментах. До здобувачів вищої освіти, у яких було виявлено порушення академічної доброчесності, застосовуються різноманітні дисциплінарні заходи (включаючи повторне проходження певних етапів).

Політика дедлайнів

Своєчасність здачі завдань оцінюється в 1 бал. Відповідно, максимальна оцінка за невчасно здані роботи зменшується на зазначену кількість балів. Виключенням може бути наявність поважних причин несвоєчасної здачі зазначених робіт (хвороба, участь в зазначений час в інших видах навчальної, наукової чи організаційної роботи, офіційна робота за фахом).

Політика заохочень та стягнень

За результатами навчальної, наукової або організаційної діяльності здобувачам вищої освіти курсу можуть нараховуватися додаткові бали – до 10 балів, у залежності від вагомості досягнень. Види позанавчальної діяльності, за якими здобувачі заохочуються додатковою кількістю балів: участь у міжнародних проектах, наукові дослідження, тези, статті на науково-практичних конференціях тощо.

Політика користування ноутбуками / смартфонами

Прохання до здобувачів тримати смартфони переведеними у беззвучний режим протягом лекційних занять, так як дзвінки, переписки та спілкування у соціальних мережах відволікають від проведення занять як викладача, так й інших здобувачів. Ноутбуки, планшети та смартфони не можуть використовуватися в аудиторіях під час проведення підсумкового контролю.

Правила перезарахування кредитів

Кредити, отримані в інших закладах вищої освіти за даною спеціальністю з освітніх компонент, спрямованих на отримання компетентносте з курсу, можуть бути перезараховані викладачем у відповідності до положення «Порядок визначення академічної різниці та перезарахування навчальних дисциплін у НУ «Чернігівська політехніка»» шляхом співставлення отриманих програмних результатів навчання та компетентносте. У випадку проходження подібного курсу з інших спеціальностей перезараховані можуть бути лише теми, зазначені в курсі відповідно до змістових модулів.

8. Рекомендована література

Базова

1. Грицяк Н.В. Електронна демократія як механізм політичної взаємодії: науково-методична розробка / Н.В. Грицяк, С.Г. Соловійов. – К.: НАДУ, 2013. – 44 с.
2. Електронна демократія: навч. посіб. / Н.В. Грицяк, С.Г. Соловійов; за заг. ред. Н.В. Грицяк. – К.: НАДУ, 2015 – 66 с.
3. Електронна демократія: сподівання та проблеми / Джоан Кедді, Крістіан Вергес [та ін.]; [пер. з англ.]. – К.: Центр адаптації державної служби до стандартів Європейського Союзу, 2009. – 164 с. – (Бібліотека молодого державного службовця).
4. Електронне урядування. Опорний конспект лекцій /Дзюба С.В., Жилияєв І.Б., Полумієнко С.К, Рубан І.А., Семенченко А.І.; за ред. А.І. Семенченка. – Київ, 2012.
5. Згуровський М. З. Розвиток інформаційного суспільства в Україні: Правове регулювання у сфері інформаційних відносин / М. З. Згуровський, М. К. Родіонов, І. Б. Жилияєв. – К.: НТУУ «КПІ», 2006. – 542 с.
6. Інтеграція України в Європейський інформаційний простір: виклики та завдання. – К.: ФОП Клименко, 2014. – 212 с.
7. Інформаційна складова державної політики та управління: монографія / Соловійов С.Г. та ін.; за заг. ред. Н.В. Грицяк. – К.: К.І.С., 2015. – 320 с.
8. Конституція України. К.. Основи, 1996. 54с.
9. Коулман С. Майбутнє інтернету та демократії: подалі від метафор і ближче до політики / Стівен Коулман / Електронна демократія: сподівання та проблеми; [пер. з англ. С. Соколик, О. Оржель, К. Гомма]. – К.: Центр адаптації держ. служби до стандартів Європейського Союзу, 2009. – С. 143–162.
10. Мещеряков В. С. Електронна демократія / В. С. Мещеряков. – Режим доступу: <http://kds.org.ua/blog/elektronnademokratiya>.
11. Постанова Верховної Ради України від 5 липня 2012 р. № 5096-VI. – Режим доступу: <http://portal.rada.gov.ua>.

12. Про затвердження Програми інформатизації законотворчого процесу у Верховній Раді України на 2012–2017 роки:
13. Про перелік автоматизованих систем інформаційно-технологічного забезпечення діяльності Верховної Ради України: Розпорядження Голови Верховної Ради України від 01.06.2003 р. № 663. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://portal.rada.gov.ua>.
14. Проект електронної демократії // Government On line International Network [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.governments-online.org/projects/edemocracy>.
15. Рогофф К. «Wal-Mart» от края и до края? [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.project-syndicate.org/commentary/wall-to-wall-wal-mart-russian>.
16. The Global Course of the Information Revolution: Recurring Themes and Regional Variations. By: Richard Hundley, Robert H. Anderson, Tora K. Bikson, C. Richard Neu. – Monograph Report. RAND Corp., 2003. – 218 p.

Допоміжна

1. Армстронг Ч. Зростаюча демократія / Ч. Армстронг // Відкрите урядування: колективна робота, прозорість і дієва участь / за ред. Даніела Латропа і Лорел Руми; пер. з англ. Андрія Іщенка. – К.: Наука, 2011. – С. 227–240.
2. Войнова Е.О. Електронна демократія як форма політичної комунікації / Е.О. Войнова [Електронний ресурс] – Режим доступу: fpps.onua.edu.ua/index.php/2012-03/35-2012-04-03-14-46-53.
3. Трухманов В. Світовий досвід електронної демократії [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.cisp.org.ua/cisp/news.nsf/c35cde975b6be73c225755d00495127/062aee0a4db29bc5c22575df0032f31b?OpenDocument>.
4. Шахт С. Демократія як загальна основа / С. Шахт // Відкрите урядування: колективна робота, прозорість і дієва участь / за ред. Даніела Латропа і Лорел Руми; пер. з англ. Андрія Іщенка. – К.: Наука, 2011. – С. 209–226.
5. Шулер Д. Обговорення в інтернеті і громадянський розум / Д. Шулер // Відкрите урядування: колективна робота, прозорість і дієва участь / за ред. Даніела Латропа і Лорел Руми; пер. з англ. Андрія Іщенка. – К.: Наука, 2011. – С. 134–150.
6. A Typology of Electronic Democracy – Access mode: <http://www.martin-hagen.net/pub/typology.html>
7. Brack A. E-Democracy around the World / Brack A., Noble P.: A Survey for the Bertelsmann Foundation, Summer, 2001. – 2001.
8. DEMO-net. Introducing eParticipation. DEMO-net booklet series № 1. 5 31, 2007. – Access mode: <http://www.demo-net.org>.
9. Parliament and democracy in the twenty-first century. A guide to good practice / Written and edited by David Beetham. – Geneva, Switzerland. Inter-Parliamentary Union, 2006. – 229 p. – Access mode: http://www.ipu.org/PDF/publications/democracy_en.pdf
10. Social media for citizen participation: nc examples and general best practices – webinar. – Access mode: http://www.sog.unc.edu/courses/sog_course/view.php?q=/courses/0825/preview.

Інформаційні ресурси

1. Система дистанційного навчання НУ «Чернігівська політехніка». <https://eln.stu.cn.ua>
2. Законодавство України. <http://www.zakon.rada.gov.ua>.
3. Нормативні акти України. <http://www.nau.ua>
4. Офіційний сайт бібліотеки ім. В. Вернадського. <http://nbuv.gov.ua/>
5. Офіційний сайт Наукової бібліотеки НУ «Чернігівська політехніка». <http://library2.stu.cn.ua/>
6. Офіційний сайт Верховної Ради України. <http://www.rada.gov.ua>
7. Урядовий портал. Єдиний веб-портал органів виконавчої влади України. <http://www.kmu.gov.ua>